

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ СПІВУ ЯК НАВЧАЛЬНОГО ПРЕДМЕТА У ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ СЛОБОЖАНЩИНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

© 2019

Рудічева Наталія Костянтинівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової, дошкільної та професійної освіти Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди (61002, Україна, Харків, вул. Алчевських, 29, e-mail: nana_ruda@i.ua)

Анотація. У статті розкрито особистості становлення співу як навчальної дисципліни у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. У ході історико-педагогічного аналізу в межах досліджуваного періоду виділено чотири етапи становлення співу як навчальної дисципліни в початкових школах Слобожанщини. В основу визначення етапів покладено статус співу як навчального предмета на законодавчому рівні та організаційно-методичне забезпечення вчителів співу. Доведено, що на першому етапі – (1864 – 1883 рр.) – спів мав статус необов'язкового, додаткового навчального предмета, був церковним за змістом. Навчання співу відбувалося за умови наявності вчителів співу, до складу яких належали регенти, дячки, священики. Мета навчання співу на цьому етапі полягала у формуванні в учнів елементарних співацьких умінь та навичок. Характер і спосіб викладання навчального матеріалу повністю залежали від майстерності вчителя та рівня його підготовки. Встановлено, що другий етап (1884 – 1888 рр.) – етап становлення співу як навчального предмета. Цей етап характеризується затвердженням «Правил для церковнопарафіяльних шкіл» (1884) та «Програм навчальних предметів для церковнопарафіяльних шкіл» (1886), до яких було включено «Церковний спів» як обов'язковий навчальний предмет. На цьому етапі організовано курси церковного співу, що привело до значного поліпшення освітнього рівня вчителів співів. Визначено, що на третьому етапі (1889 – 1907 рр.) спів ще залишався необов'язковим навчальним предметом у початкових школах, підпорядкованих Міністерству народної освіти. На зазначеному етапі згідно з наказом уряду про підвищення естетичного та художнього виховання учнівської молоді масово організовано церковні хори з учнів навчальних закладів. У ході аналізу встановлено, що педагогами-методистами ґрунтовно розроблено теоретико-методологічні питання викладання співу в початкових школах, програми навчання співу доповнено народними та світськими піснями, започатковано загальноприйнята нотолінійна система нотного запису, що значно полегшує практичну роботу вчителів співів. Пильна увага педагогами-методистами та вчителями-практиками спрямована на розширення співацького репертуару, залучення учнів до музично-літературних свят. Для четвертого етапу (1908-1917 рр.) характерним є розробка та впровадження в діяльність початкових шкіл офіційних програм зі співу для світських навчальних закладів, у яких суттєво розширено співацький репертуар учнівських хорів народними, світськими творами, піснями патріотичного змісту і творами, поширеними у певній місцевості. Підвищенню викладацького рівня вчителів початкових шкіл Слобожанщини на зазначеному етапі сприяла організація з'їздів хорових діячів, введення співу як обов'язкового навчального предмета у вищі початкові училища.

Ключові слова: спів як навчальна дисципліна, учні, початкова школа, вчитель співу, Слобожанщина.

STAGES OF FORMATION OF THE SINGING AS A DISCIPLINE IN PRIMARY SCHOOLS OF SLOBOZHANSCHYNA (SECOND HALF OF THE XIX - EARLY XX CENTURY)

© 2019

Rudichieva Nataliia Konstantinovna, candidate of pedagogical sciences, associate professor at the department of primary, pre-school and professional education H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (61002, Ukraine, Kharkov, Alchevskyyh street, 29, e-mail: nana_ruda@i.ua)

Abstract. The article describes peculiarities of singing formation as a discipline in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. During the historical and pedagogical analysis within the studied period, four stages of the formation of singing as a discipline in primary schools of Slobozhanschyna were identified. The basis of the definition of stages is the status of singing as a subject on the legislative level and the organizational and methodological provision of singing teachers. It is proved that in the first stage - (1864-1883) - the singing had the status of an optional, additional educational subject and was church in content. The training of singing took place under the condition of the presence of teachers of singing, which included regents, deacons, priests. The purpose of singing at this stage was formation of elementary singing skills and abilities in pupils. The nature and method of teaching the material depended entirely on the teacher's skill and level of preparation. Established that the second stage (1884-1888) is the stage of the formation of singing as a subject of study. This stage is characterized by the approval of «Rules for Church Parish Schools» (1884) and «Programs for Educational Items for Church Parish Schools» (1886) which included «Church singing» as a compulsory subject. At this stage, courses of church singing were organized, which led to a significant improvement in the educational level of singing teachers. It was determined that during the third stage (1889-1907), singing remained an optional subject in primary schools subordinated to the Ministry of Public Education. At the specified stage, in accordance with the order of the government on increasing the aesthetic and artistic education of pupils, church choirs from the students of educational institutions were organized massively. In the course of the analysis it was established that Methodists thoroughly developed theoretical and methodological questions of teaching singing in elementary schools; the program of studying singing was supplemented with folk and secular songs; the commonly adopted musical notation system was created, which greatly facilitated the practical work of singing teachers. The attention of Methodists and practicing teachers was to expand the singing repertoire, to attract students to musical and literary holidays. For the fourth stage (1908-1917), it is typical to develop and introduce official programs for singing for elementary schools in secular educational institutions, in which the singer's repertoire of student choirs was substantially expanded by folk, secular works, songs of patriotic content common in a particular area. The improvement of the teaching staff of the primary schools of Slobozhanschyna at this stage was facilitated by the organization of congresses of choral doers, the introduction of singing as a compulsory subject in higher elementary schools.

Keywords: singing as an educational discipline, pupils, primary school, singing teacher, regent, Slobozhanschyna.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Однією з умов розвитку незалежної української держави є виховання всебічно розвинутої особистості, Хуманитарні Балкански изследвания. 2019. Т.3. № 2(4)

яка прагне до розуміння прекрасного, вивчення духовної культури і скарбів українського народу. Основні засади формування такої особистості розкрито в Національній доктрині розвитку освіти України ХХІ століття, у

матеріалах підсумкової колегії Міністерства освіти і науки “Забезпечення якості вищої освіти – важлива умова інноваційного розвитку держави і суспільства” та деяких інших. У цих документах визначено, що одним із найважливіших складників духовно-культурного розвитку особистості молодших школярів є естетичне виховання, зокрема навчання співу. Потенційні можливості співу як чинника духовного, емоційного, творчого розвитку особистості не досить ефективно впроваджуються в практичну діяльність сучасної початкової школи.

Одним із шляхів вирішення вказаної проблеми є глибоке осмислення й усвідомлення історико-педагогічного досвіду, звернення до національних джерел педагогічної теорії та шкільної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких розглядалися аспекти цієї проблеми і на яких обґрунтовується автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Важливі дані щодо навчання співу у досліджуваній період містять сучасні дослідження вчених таких вчених, як Д. Болгарського [1], Л. Процик [2] та інших. У статті «Виховання молоді засобами духовної музики як соціопедагогічний феномен» дослідниця Л. Процик порушує проблему духовного виховання шкільної молоді та роль українського церковного хорового пісенства у формуванні духовності української молоді [2]. Вчений Д. Болгарський у дослідженні «Києво-Печерський розспів як церковно-співочий феномен української культури» представив важливий пласт хорової культури України, пов'язаний з багатовіковими традиціями церковного співу; розкрито суть розспіву в історичному, теоретичному і практичному аспектах [1]. У наукових та методичних працях О. Апраксіної [3], Д. Локшина [4] та інших висвітлюються зміст і особливості вокально-хорової роботи з молодшими школярами в ретроспективі.

Цікаві факти щодо діяльності початкових шкіл і навчання співу у другій половині XIX – на початку XX ст. представлені у фундаментальних історичних монографіях Д. Багалія [5], Г. Данилевського [6]. Методичні аспекти навчання співу представлені у роботі дореволюційного часу – О. Карасьова [7], С. Миропольського [8].

Нашу увагу привертає період другої половини XIX – початку XX ст. – період становлення співу як навчальної дисципліни у початкових навчальних закладах. У 1864 р. відбувались позитивні зміни у сфері освіти, зокрема початкової, що вплинули на розширення мережі початкових навчальних закладів, а також на використання співу як важливого чинника емоційного виховання школярів/

Формування цілей статті (постановка завдання). На основі аналізу архівних джерел та історико-педагогічної літератури обґрунтувати етапи становлення співу як навчального предмета на Слобожанщині у другій половині XIX – на початку XX ст.

Вклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дітей навчали співати ще у школах Київської Русі [9, с. 13]. Навчання співу носило релігійний характер (церковний спів). Такий стан навчання співу в початкових школах залишався упродовж XVII-XVIII ст. Навчання співу вважалось одним із основних шляхів підготовки молоді до участі в церковному хорі, формування свідомості людини в душі відданості царю, вірі. Як зазначалося вище, осередками навчання співу були церкви, монастирі, при яких відкривалися школи. За свідченням історика Д. Багалія, у 1732 р. у Харкові існувало 5 шкіл при церквах, де учні набували елементарних музичних знань. Наприкінці XVIII ст. навчання співу було поширено у деяких парафіях Слобожанщини [10, с. 45;]. Аналіз історико-педагогічної літератури, статистичних даних, урядових документів дає змогу стверджувати, що до середини XIX ст. у початкових та середніх навчальних закладах спів був необов'язковим предметом.

У ході наукового пошуку на підставі вивчення широкого кола архівних джерел (розпоряджень уряду та педагогічних комітетів шкіл, звітів про діяльність шкіл) визначено чотири етапи становлення співу як навчального предмету у початкових школах Слобожанщини: 1864-1883 pp., 1884-1888 pp., 1889-1907 pp., 1908-1917 pp. За критерій визначення етапів обрано офіційний статус співу в колі навчальних предметів початкових шкіл різних типів Слобожанщини.

Становлення співу як навчального предмета в початкових школах Слобожанщини (законодавчий та теоретико-методологічний аспекти і суспільно-політичне життя Слобожанщини) відбувалося у період другої половини XIX – початку XX ст., який у вітчизняній історико-педагогічній літературі характеризується, з одного боку, кризою офіційної школи, а з другого – бурхливим розвитком педагогічної думки передових педагогів та діячів культури і мистецтва.

Перший етап становлення співу як навчальної дисципліни у початкових школах Слобожанщини охоплює 1864 – 1883 pp. і характеризується новими явищами в історії школи та педагогічній думки в Україні. На законодавчому рівні звернули увагу на значення співу для загального розвитку дитини та реалізації головної освітньої мети. Організаційно-методичний рівень характеризувався так – церковний спів був одним із головних предметів навчання, але навчальних програм розроблено не було.

Так, в “Уставе гімназий и прогимназий” (1864), у примітці до § 39, 40 визначені навчальні предмети: “До числа навчальних предметів належать гімнастика і спів для бажуючих” [11, с. 356]. В “Положенні о начальных народных училищах” (1864) у п. 3 розкрито зміст навчальної програми, до якої входила навчальна дисципліна “... церковний спів, там, де викладання його можливе”. В “Положенні о народных училищах в губерниях Киевской, Подольской и Волынской” (1869) зазначено, що “у двокласних училищах чоловічих викладаються церковний спів..., а у жіночих церковний спів, малювання та рукоділля” [12]. Але викладали спів, як і раніше, за умов: бажання учнів та наявності вчителя, який мав музичну підготовку.

У постанові уряду “О церковном пении в народных школах” (1866) порушувалися питання про створення комісії стосовно визначення осіб, які мали право викладати церковний спів у народних школах, а також добору навчальних посібників [13, с. 97-100]. У документі зазначалося, що навчати церковному співу мають:

- усі священно- та церковнослужителі, які закінчили курс навчання в духовній або учительській семінарії і отримали свідоцтва;
- інші особи, які мають свідоцтво духовної або учительської освіти, яке давав єпархіальний архієрей;
- обізнаним особам духовного правління” [13, с. 97-100].

У 1869 р. з'явилися і швидко поширювалися на Слобожанщині так звані зразкові сільські однокласні та двокласні училища. У “Инструкции для двухклассных и одноклассных училищ ведомства народного образования” у § 3 було визначено коло необов'язкових навчальних предметів, до яких входив й церковний спів [14, с. 1697]. У примітці цього документу підкреслювалося: “щоденно після закінчення уроків, діти (по можливості всі) займалися півгодини співом. До обов'язків вчителя входила організація та підготовка хору хлопчиків, які співали у святкові дні в церкві. На заняття з хором хлопчиків було призначено ще півгодини” [14, с. 1708]. В “Уставе гимназий и прогимназий” відомства Міністерства народної освіти (1871) навчатися співу пропонувалося всім бажуючим, але необов'язково.

У примітці до “Учебного плана городских училищ” (1872) пояснювалося, що “спів, гімнастика та ремісничі заняття повинні бути у позакласний час” [11, с. 66].

У “Положенні о городских училищах” (1872) зазна-

чалоя: “у всіх міських училищах викладається спів” [15, с. 1543]. У примітці до цього документа зверталась увага на те, що “спів повинен проводитися у міських училищах в позаурочний час; на цей предмет було виділено 3 години на тиждень” [15, с. 1571].

В “Инструкции для городских училищ по Положениям 1872 г.” ще раз підкреслювалося, що навчання співу відбувалося в позаурочний час, який визначався таким чином, щоб діти не приходили до училища другий раз на день. [15, с. 1596].

У 1872 р. було затверджено “Положение об учительских семинариях в Харьковском учебном округе”. Метою навчання у вчительських семінаріях було визначено: “... доставлення педагогічної освіти молодим людям всіх станів православного віросповідання, які бажали присвятити себе вчительській діяльності у початкових школах Міністерства народної освіти”. До кола обов’язкових навчальних предметів, які вивчали семінаристи, було включено й спів [16].

Таким чином, ні у “Положеннях...” (1869, 1869, 1872, 1874), ні в “Уставах...” (1864, 1871) не були чітко визначені години для занять співом. Спів як навчальний предмет залишався обов’язковим, додатковим. Зміст навчання співу відображався у програмах зі співу, але у початкових та середніх навчальних закладах періоду 1864 – 1883 рр. були відсутні єдині програми з науково теоретичним обґрунтуванням змісту співацької освіти, а у навчальні плани початкових закладів освіти спів не був включений.

На другому етапі становлення співу як навчальної дисципліни у початкових школах Слобожанщини, який охоплює 1884 – 1888 рр., порівняно з першим, відбуваються якісні зміни: спів введено як навчальний предмет у початкові школи духовного відомства, розроблено програму з церковного співу, розглядаються питання покращення освітнього рівня вчителів.

У 1886 р. були видані “Программы учебных предметов для церковно-приходских школ”, які визначали зміст й загальний напрям навчання у початкових школах імперії. Шкільна справа отримала підтримку з боку держави [17, с. 221-229].

Так, Міністерство народної освіти (наказ №6174, 1888 р.) рекомендувало попечителю Київського навчального округу ввести у навчальні заклади навчання церковного співу, наголошуючи на навчанні співу “з голосу”; по можливості “нотному”, якщо був здібний (музично обдарований) вчитель, який викладав ще й інші навчальні предмети, або фахівець зі співу [14, с. 1733]. Архівні джерела свідчать, що у деяких початкових школах Харківської губернії навчання співу велось по нотах [18, арк. 185]. Поряд з цим, навчання співу “з голосу” викладалось у багатьох навчальних закладах губернії, де був освічений вчитель або регент церкви [18, арк. 185]. У зв’язку з відсутністю освічених вчителів зі співу в Російській імперії було запропоновано курси церковного співу, які були відкриті у 1887 р. у м. Києві. Головою курсів був директор першої Київської гімназії О. Андріяшев, який запросив О. Карасьова, відомого автора підручників церковного співу, викладати на Київських курсах співу [7, с. 15].

Отже, другий етап (1884 – 1888 рр.) становлення співу як навчального предмета характеризується таким чином: затверджено “Правила для церковно-приходских школ” (1884) та “Программы учебных предметов для церковно-приходских школ” (1886), до яких входила навчальна дисципліна “Церковний спів”; введення церковного співу до навчальних програм початкових шкіл, підпорядкованих виключно духовному відомству; відкриття курсів церковного співу (м. Київ, 1887). Але у початкових навчальних закладах не підпорядкованих Святійшому Синоду навчальний предмет “Спів” залишався обов’язковим, додатковим, і викладався у школах якщо були бажані учні та освічений вчитель.

На третьому етапі становлення співу як навчальної

дисципліни у початкових школах Слобожанщини, який охоплює 1889 – 1907 рр., відбулися якісні зміни, порівняно з другим етапом: на законодавчому рівні розглянуто питання художньо-естетичного аспекту, що, в свою чергу, сприяло збільшенню кількості шкіл, де викладали спів; на організаційно-методичному рівні – організація хорових колективів, розширення співацького репертуару шкільних хорів, крім того, на цьому етапі розроблено навчальні програми для світських початкових шкіл; визначено вагомий виховний вплив церковного співу на свідомість підростаючого покоління.

Розуміючи вагомий виховний потенціал хорового церковного співу, уряд сприяв поліпшенню музично-естетичного виховання молоді. 15 січня 1889 р. Міністерство народної освіти видало наказ № 1068 про підвищення естетичного та художнього виховання учнівської молоді, яким зобов’язувалося: “Ввести викладання співів і музики в усі навчальні заклади Київського осередку” [20, арк. 1]. Міністр народної освіти звернувся до попечителів навчальних округів з пропозицією звернути увагу на “естетичне та художнє виховання учнів та просив сприяти введенню співу та музики у тих чоловічих та жіночих закладах, в яких за станом їх матеріальних коштів можна це здійснити” [14, с. 2379].

Попечитель Харківського навчального округу Н. Воронцов-Вельяминов 3 листопада 1890 р. видав циркулярну пропозицію “Об устройстве церковных хоров из учеников низших учебных заведений и про введение общего хорового исполнения всеми учениками некоторых песнопений ночного бдения и литургии”. Вчителі початкових шкіл різних типів зобов’язані були організувати хори з учнів шкіл, і якщо треба, то за допомогою сторонніх шанувальників співу. У пропозиції чітко визначено репертуар шкільного хору. Хорові заняття не повинні заважати навчально-вихованому процесу і проходити у позаурочний час [21, с. 1-8].

В “Инструкции директорам и инспекторам народных училищ” (1893) у додатку до ст.50 (т.ХІ, Ч.І Св. Законів) зазначалося, що, крім обов’язкових предметів, до народних училищ слід вводити, по можливості, церковний спів, гімнастику та деякі ремесла [14, с. 2314]. Це свідчить про визначення кола обов’язкових предметів: спів, музика, гімнастика, деякі ремесла.

На цьому етапі (1889-1907 рр.) становлення співу як навчального предмета велике значення для подальшого розвитку хорового церковного співу мав методичний посібник “Методика співу” у 2-х частинах О. Карасьова, який вийшов друком у 1891 р. Праця О. Карасьова вміщувала загальні положення вивчення і викладання співу [7, с. 31], була рекомендована особливим Вченим комітетом у 1899 р. і поширена в бібліотеках початкових шкіл.

Як зазначалося, характерною особливістю третього етапу були розширення і конкретизація змісту навчання співу. 90-ті рр. ХІХ ст. ознаменувалися активною діяльністю Вченого комітету Міністерства народної освіти (рік створення 1863 р.), який вирішував питання стосовно змісту освіти, забезпечення навчальних закладів програмами, підручниками та методичною літературою. У 1894 р. Міністерством народної освіти було затверджено та видано “Примерную программу предметов, преподаваемых в народных училищах ведомства Министерства народного просвещения”. Відтоді в навчальних курсах початкових шкіл різних типів було визначено зміст навчального предмета “Спів”, знань та умінь зі співу, якими повинні оволодіти учні. Але спів не було введено до кола обов’язкових навчальних предметів у світських навчальних закладах.

Третій етап становлення співу як навчального предмета можна схарактеризувати таким чином: більш широким введенням співу у світські навчальні заклади у зв’язку з прийняттям наказу Міністра народної освіти про поліпшення художньої та естетичної освіти молоді, але спів залишався обов’язковим навчальним пред-

метом; збільшується кількість різних типів навчальних закладів не духовного відомства, де вводилося викладання співу як обов'язкового предмета; організація хороших учнівських колективів; збільшення кількості годин для навчання співу; активна участь школярів у шкільних святах, концертах; використання у шкільній практиці навчального підручника О. Карасьова "Методика співу".

Четвертий етап становлення співу як навчального предмета у початкових навчальних закладах Слобожанщини охоплює період 1908 – 1917 рр. XX ст. – період пошуків шляхів методичного забезпечення вчителів співу (1908 р. – перший з'їзд діячів хорового співу), що, в свою чергу, дозволило з 1912 р. ввести спів як навчальний предмет у вищі початкові училища (1912); на цьому етапі відбувалися детальні розробки теоретичних та методичних засад навчання співу в початкових школах. Починаючи з 1917 р., у зв'язку з соціально-економічними змінами у суспільстві, відбулися зміни у навчанні співу – в «Програмі для трудової школи» (1918) навчання співу стало обов'язковим навчальним предметом, який мав загальноосвітнє та виховне значення у початковій школі.

Організація з'їздів хороших діячів, курсів церковного співу свідчать про підвищену увагу уряду та народу до хорового співу, прагнення викладання цього навчального предмета в початкових школах і координації зусиль прогресивних діячів з питань навчання співу, що сприяло зростанню його ролі у навчанні і вихованні школярів. Проте, на відміну від інших відомств, лише духовне цілком розуміло виховне значення церковного співу, тому значну увагу приділяло саме його розвитку як навчальній дисципліні початкових навчальних закладів освіти. У зв'язку з постановою Училищної Ради при Святійшому Синоді від 16 травня 1911 р. (за № 3410) було затверджено такі заходи:

- розробити і представити у програмах хорового церковного співу перелік обов'язкових духовних піснопіснів;

- матеріально заохотити вчителів церковнопарафіяльних шкіл, які організують хоровий колектив і будуть керувати ним при богослужінні;

- доручити єпархіальним Училищним Радам опікуватися справою викладання хорового церковного співу в початкових навчальних закладах;

- з метою покращення викладання співу доручити єпархіальним Училищним Радам організувати періодичні курси з хорового церковного співу [23, с. 152].

У свою чергу, Училищна Рада при Святійшому Синоді зобов'язала адміністрацію навчальних закладів слідкувати за тим, щоб усі учні обов'язково залучались до хорового церковного співу, в недільні та святкові дні брали участь у храмовому богослужінні [24, с. 152, 231]. Характерним для четвертого етапу становлення співу як навчального предмета було створення широкої методичної бази навчання співу.

Стан навчання співу у світських та духовних початкових навчальних закладах був досить різноманітним. Так, у Харківській губернії, відповідно до статистичного огляду початкової народної освіти за 1908 рік, серед різних типів шкіл, спів викладався у світських школах – у 45% (420 школах), у церковнопарафіяльних – 84% (597 школах) від загальної кількості існуючих навчальних закладів певного типу [25, с. 258, 260]. Але спів існував як обов'язковий предмет лише у світських школах, а обов'язковим був у церковнопарафіяльних школах та школах грамоти.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок цього напрямку. Таким чином, вивчення історико-педагогічної, публіцистичної літератури, архівних джерел, звітів інспекторів навчальних закладів другої половини XIX – початку XX ст. дозволило умовно виділити чотири нерівних за часом етапи становлення співу як навчального предмета у початкових школах: перший

– 1864 – 1883 рр. – період пошуку шляхів залучення до хорової справи молоді. У цей час проблема музичного виховання, не була розглянута на державному рівні. Спів був обов'язковою навчальною дисципліною у початкових навчальних закладах усіх типів, викладання якої повністю залежало від майстерності вчителів. За їхньою ініціативою створювалися церковні хори, в яких активну участь брали учні шкіл. Початкові школи духовного відомства, визнаючи високе віроповчальне виховне значення хорового церковного співу, відводили йому особливе місце як навчальній дисципліні. Церковний спів був тією ланкою, яка пов'язувала школу та церкву. Члени Харківського товариства поширення в народі грамотності підтримували введення навчального предмета "Спів" до розкладу занять та до навчального плану початкових шкіл підпорядкованих товариству. Відкриття музичних класів при музичному відділенні Імператорського Російському Музичному Товаристві у м. Харкові (1868), відкриття школи співу К. Вільбоа (м. Харків, 1869) сприяло підвищенню загального співацького рівня мешканців Слобожанщини; другий – 1884 – 1888 рр. – початок становлення співу як навчального предмета, інтенсивного розвитку хорового церковного співу. В цей період затверджені "Правила для церковно-приходських шкіл" (1884) та "Программы учебных предметов для церковно-приходських шкіл" (1886), за якими церковний спів введений як обов'язковий предмет до навчальних планів початкових шкіл лише духовного відомства; відкриття курсів церковного співу в м. Києві (1887) сприяло підвищенню освітнього рівня вчителів співів; третій – 1889 – 1907 рр. – етап становлення співу як навчального предмета, що характеризується підвищенням естетичного і художнього виховання учнівської молоді.

В цей період відбувалася організація учнівських хороших колективів у світських та церковних школах [26, 27]. Значна увага приділялася розробці та виданню навчальних програм зі співу, хоча спів залишався обов'язковим навчальним предметом у світських навчальних закладах. Якісні зміни у викладанні співу – з'являються професійно підготовлені вчителі співу, яким дозволено користуватися камертоном. Розширення мережі церковнопарафіяльних шкіл, за підтримки Св. Синоду, сприяло поширенню співацького мистецтва серед школярів молодшого шкільного віку та різних верст населення. Співацький репертуар початкових шкіл розширювався – вводили світські пісні (гімни, дитячі пісні); четвертий – 1908 – 1917 рр. – етап активного розвитку справи хорового церковного співу за підтримки уряду. Цей етап відзначається тим, що викладання співу як обов'язкового та обов'язкового навчального предмета було запроваджено у переважній більшості типів початкових шкіл, поширених на Слобожанщині на початку XX ст. Проведення всеросійських з'їздів регентів сприяли покращенню справи навчання співу в початкових навчальних закладах. Станом на початок XX ст. спів було введено як обов'язковий навчальний предмет до кола предметів вищих початкових училищ (1912), але в інших світських навчальних закладах спів входив у коло обов'язкових предметів. Спів викладали у 420 (45%) початкових школах відомства Міністерства народної освіти, утримуваних за рахунок державної скарбниці та на кошти Харківської міської управи та у 597 (84%) церковнопарафіяльних школах. Хоча спів залишався обов'язковим предметом для початкових шкіл відомства Міністерства народної освіти, його популярність помітно зросла: зазначений предмет посідав у більшості випадків перше місце у списку популярності обов'язкових предметів.

Подальшого дослідження вимагає практика музичного виховання молодших школярів у XX столітті.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Болгарський Д.А. *Києво-Печерський розспів як церковно-співочий феномен української культури* : Автореф. дис. ... канд. мист-ва: 17.00.01; Нац. муз. акад. України ім. П.І. Чайковського. К., 2002. 20 с.

2. Процик Л. Виховання молоді засобами духовної музики як соціопедагогічний феномен. Молодь і ринок. 2010. №5. С. 114–117.
3. Апраксина О.А. Музыкальное образование в русской общеобразовательной школе. М.-Л. : АПН РСФСР, 1948. 148 с.
4. Локишин Д. Хоровое пение в русской дореволюционной и советской школе. М. : АПН РСФСР, 1957. 296 с.
5. Багалей Д.И. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905) : в 2 т. Харків. 2004. Т.1. 572 с.
6. Данилевський Г.П. Украинская старина: Материалы для истории украинской литературы и народного образования. X. : Изд. Заленского и Любарского, 1866. 403 с.
7. Карасев А.Н. Методика пения: В 2 ч. Пенза : Типо-литография В.Н. Умнова, 1891. Ч. 1. 44 с.
8. Миропольский С.И. О музыкальном образовании народа в России и в Западной Европе. С приложением статьи «Об эстетическом образовании нашего народа» и библиографического обзора русской и музыкально-педагогической литературы и заграничной. СПб. : Тип. Дома призрения малолетних бедных, 1882. 252 с.
9. Шамаєва К. І. Музична освіта на Україні в першій половині XIX ст.: навч. посібник. К. : ІЗМН, 1996. 112 с.
10. Иванов В.Ф. Співацько-освітня практика в Україні у XVIII ст. : Дис. на здоб. ... д-ра мис-ва: 17.00.08; Харківський державний університет. Х., 1994. 342 с.
11. Хрестоматия по истории педагогики. М. : Учпедгиз, 1938. Т. IV, Ч. 2.
12. Положение о народных училищах в губерниях Киевской, Подольской, Волынской. Народная школа. 1869. № 11.
13. О церковном пении в народных школах (Правительственные и начальственные распоряжения) Циркуляр по Харьковскому учебному округу. 1866. №9. С. 97–100.
14. Фальборк Г., Чернолуцкий В. Настольная книга по народному образованию. СПб. : Тип.-литогр., 1904. Т.3. Низшие учебные заведения всех ведомств и разрядов. 2623 с.
15. Фальборк Г Чернолуцкий В. Настольная книга по народному образованию. Спб., 1901. Т. 2. 1538 с.
16. Положение об учительских семинариях в Харьковской губернии. Журнал Министерства народного просвещения. 1872. Т. 160.
17. Рудічєва Н.К. Хоровий церковний спів у навчальному і виховному процесах початкових навчальних закладів освіти України другої половини XIX ст. Культури України : зб. наук. праць. Х. : ХДАК, 2004. Вип. 13. С. 221–229.
18. Список штатного и заштатного духовенства Харьковского духовного правления. Державний архів Харківської області. Ф. 578, оп. 1, спр. 1, № 78. 1800 г.
19. О введении в средних учебных заведениях пения общим хором учеников на всенощной и литургии некоторых песнопений и об устройстве хоров из учеников для пения в посещаемых ими и других церквях (30 октября 1889 г.) – Приложение к циркуляру по Харьковскому учебному округу за 1889 год. Циркуляр по Харьковскому учебному округу. 1891. С. 5–7.
20. Директор народных училищ Полтавской губернии про исполнение указа № 1068. Державний архів Харківської області. Ф. 707, оп. 296, спр. 54. 1899 г. арк. 1.
21. Об устройстве церковных хоров из учеников низших учебных заведений и о введении общего хорового исполнения всеми учащимися некоторых песнопений всенощного бдения и литургии (3 ноября 1889 г.) Приложение к циркуляру по Харьковскому учебному округу за 1889 год. Циркуляр по Харьковскому учебному округу. 1891. С. 7–8.
22. О мерах к лучшей постановке преподавания пения в гимназиях, прогимназиях и реальных училищах (26 ноября 1890 г.) – Приложение к циркуляру по Харьковскому учебному округу за 1890 год. Циркуляр по Харьковскому учебному округу. 1891. С. 14–15.
23. Резолюция 2, 3-го съездов хоровых деятелей. Хоровое и регентское дело. 1911. № 3. С. 89–94.
24. Постановление училищного совета. Хоровое и регентское дело. 1911. №3. С. 152.
25. Начальное народное образование в Харьковской губернии за 1908 учебный год. Статистический обзор. Х. : Печатня С.П. Яковлева, 1910. Ч. 1. 101 с.
26. Бабій І.Н. Культурно-просветительская деятельность студенческих объединений Надднепрянской Украины (XIX-начало XX века) // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2014. № 2 (7). С. 7-9.
27. Петрошук Н.Р. Государственная политика царского правительства по вопросу повышения квалификации учителей народных школ в Украине (конец XIX - начало XX в.) // Азимут научных исследований: педагогика и психология. 2014. № 2 (7). С. 68-71.